

УДК 821.512.

АМАЛКАНОВА Б. Т.
Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек

AMALKANOVA B. T.
J. Balasagyn KNU, Bishkek

Ч. АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫНДАГЫ ГУМАНИЗМ

Гуманизм в произведениях Ч. Айтматова

Humanism in the works of C. Aytmatov

Макалада Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы гуманизм маселеси анализденет. Макалада мисал катары «Кызыл алма», «Ак кеме» ж.б. повестери талданат. Айтматовдун бул чыгармаларында гуманизм өспүрүм балдарга болгон мамиле берилет. Гуманизм маселеси менен бирдикте актуалдуу экологиялык көйгөйлөр да көтөрүлөт. Кыргыз элинин гуманисттик каада- салттары да макаланын чордонунда:

Урунттуу сөздөр: гуманизм, аңгеме, глобалдуу, уламыш, түбөлүктүү баалуулуктар, табият, реалдуу турмуш, сыноо, космос, көз караш, назиктик, руханий дүйнө, адамгерчиликтүү, масштабдуу, коом, тарбия, жаш балдар.

В статье рассматриваются вопросы гуманизма в произведениях Ч. Айтматова. В качестве примера взяты повести «Красное яблоко» и «Белый пороход». В этих произведениях Ч. Айтматова гуманизм проявляется в отношениях людей к детям. Наравне с проблемами гуманизма рассматриваются экологические проблемы. В центре внимания статьи и гуманистические традиции кыргызского народа.

Ключевые слова: гуманизм, рассказы, глобальный, легенда, вечная ценность, природа, реальная жизнь, испытание, космос, взгляд, нежность, духовный мир, человечность, масштабный, общество, воспитание, подростки.

The article deals with issues of humanism in the works of Ch. Aitmatov. The article takes as an example such tales as the "Red Apple" and "The White Ship". In these works of Ch. Aitmatov, humanism is manifested in the relationship of people to children. Along with the problems of humanism, environmental issues are considered. The focus of the article and the humanistic traditions of the Kyrgyz people.

Keywords: humanism, stories, global, legend, eternal value, nature, real life, test, space, glance, tenderness, spiritual world, humanity, large-scale, society, education, adolescents.

Жалпыга белгилүү болгондой гуманизм бул тендик, акыйкаттуулук, адамгерчиликтүүлүк, принциптерине таянган дүйнөгө болгон көз караш. Гуманизм дегенде биз адамдарга болгон сүйүү, адамдык касиетти сыйлоо, адамдарга болгон камкордук деп түшүнөбүз. Бул көз караш Чынгыз Айтматовдун бардык чыгармаларынан орун алат десек жанылышпайбыз.

Анын көптөгөн чыгармаларында гуманизм өспүрүм балдарга болгон мамиле аркылуу берилет. Мисалы «Ак кеме» повестинде Момундун небересине болгон мамилеси. Дүйнодогу эң кымбат нерсе бул анын небереси. Ал анын көңүлүн оорутпоого эңсегенин алып берүүгө дайым аракет кылат. Ал баласын чыныгы адамгерчиликтүү адам болууга үндөйт. Ушундай багытта тарбияланат. Небереси үчүн ал ата жана эне. Ал үчүн Орозкул – начендиги менен болуп көрбөгөндөй урушат. Мындай мамиле «Деңиз бойлой жорткон ала дөбөт» аңгемесинде Орган аксакалдын небереси Кириске болгон аяр мамилеси.

«Кызыл алма» повестиндеги Исабековдун кызына болгон мамилеси күбө боло алат. Дегеле Ч. Айтматов адамдарды жаш балдарга аяр назик мамиле кылууга чакырат. Ал мындай дейт: «Баарынан жаманы, баланын жан дүйнөсү. Баланын назик сезимин бузбоо керек, жанын жашык кылбоо керек. Адам дал ушундай жаралган тура: адам жанын муздатып, тондуруп алуу оңой, аны кайра эритүү кыйын, кыйын түгүл мүмкүн эмес. Ошондон улам жарым жан балдар өсүп чыгат.»

Гуманизм деген бул дайыма адамгерчиликтүү болуу. Кандай оор жагдай болбосун адамдык сапатты жоготпоо, адамгерчиликтүү болуу. Бул идея анын дээрлик бардык чыгармаларында. Мисал катары «Ак кеме» повестиндеги Момундун образы. Момун ушундай адамгерчиликтүүлүгүнөн, жапакечтигинен, боорукердигинен Момун-элпек аталган. Ал сурап келген адамдарга карыбы-жашбы жок дегенди билбейт. Дайыма жан дилинен жардам берүүгө даяр. Кейиштүүсү ушундай адамгерчиликтүү адамдар жана коомчулукта жогору бааланбаганында. Күндөлүк турмушта биз мындай адамдарды көп учурда байкабайбыз. Бирок алар биздин арабызда бар. Мындай адамдардын ички руханий дүйнөсү терең, адамдык сапаты бийик, моралдык баалуулуктары гуманисттик багытта. Анын небереси дагы таятасындай болгусу келет. Аны туурайт. Анын ою боюнча бул дүйнөдө андан артык жакшы адам жок. Ал ага толугу менен ишенет. Анын сөздөрүн кунт коюу менен угат. Таятасы менен кошо кырсыкка кабылган адамдарга жардам берип, аларды куткарууга аракет кылат. Ушундай жумуштары менен ал өтө сыймыктанат.

Мына дагы бир айта турган нерсе бул Ч.Айтматовдун кыргыз элинин салт-каадасында, турмуш-тиричилигиндеги гуманисттик баалуулуктарды көрсөткөндүгүндө. Кыргыз эли эзелтен эле коллективдик принциптерге таянып келген. Көп масштабдуу, чоң жумуштарды жапа тырмак киришип көпчүлүк менен бүтүрүп келишкен. Табияттын татаал шарттарында дайыма бири-бирине жардам берип, көмөк көрсөтүп келишкен. Бул салтка айланган. Кыргыздын боз үйү сырттан келген конокко, жолоочуга дайыма ачык. Алсак

«Ак кемедеги» Момун кыргыздын салтын жакшы билет жана аларды сактап жүрөт. Анын үйү дайыма жолоочуга ачык. Ал небересин дагы кыргыздын салтында тарбиялап, чоочун адамдар менен биринчи иретте жакшылап учурашып, анан өз жайын айтууга үйрөткөн.

Ч. Айтматов адамды реалдуу турмушта көрсөтөт. А турмуш бул оор, кыйын. Ал адамдын талыкпас эмгекти, чыдамкайлыкты, өжөрлүктү талап кылат. Токойчу Момун, же аңчы Орган жаратылыштын катаал шарттары менен алпурушат. Бул жаратылыш менен адамдын күрөшү дайыма болуп келген жана боло берет. Анын каармандары өзү үчүн эмес башка адамдар үчүн жашайт. Ошолордун үстүнөн кам көрөт. Турмуштун маңызы ушунда. Турмуш бул сыноо. Кээде өтө оор сыноо. Маселе-ушундай сыноолордо адам өзүнүн адамдык бийик касиетин жоготпойбу же жоготобу? Мындай сыноолорго баары эле

туруштук бере албайт. Себеби адамдардын руханий дүйнөсү, эрки, чечкиндүүлүгү ар кандай деңгээлде. Мына ошого жараша алар өздөрүн көрсөтө алышат. Адамды адамдан башка эмне курчап турат? Бул жаратылыш. Ал чексиз, терең, түгөнгүс, жоголгус, учу кыйырына көз жетпеген чоң дүйнө. Айтматовдун чыгармасында бул океан, же тоолор, же көк асман, космос ж.б.у. сыяктуу. Бул глобалдуу дүйнөдө адам алсыз гана бир кичинекей нерсе. Бирок адам улук. Эмнеси менен улук? Бул жөнүндө Айтматов мындай дейт:

«Кыйырсyz кудурет менен бетме-бет отурганда калтылдап кайык үстүндөгү адам

дараметсиз бир бечара экенин Орган жакшы билет. Бирок адамдын ою бар да, ал ошонусу менен улуу, ою менен Деңиз-Теңир ортосундагы эки тарапка жетип турат, табигаттын түбөлүктүү кыйырына ою менен ааламдын тереңине бийлигине да тутумдаш. Ошол себептүү адам руху деңиздей терең, көк теңирдей түпсүз анткени анын акыл-оюна чек жок. Бир адам өлсө кийинки адам илгерирээк, ой жүгүртөт, андан кийинки дагы илгерирээк, ошентип түбөлүкө кете бермек... Ушул кыйын акыйкат гана абышканын сыздаган жанын жай алдырат»

Ч. Айтматовдун чыгармаларында гуманизм маселеси карама-каршылык аркылуу берилет. Бир жагында гуманисттик экинчи жагында антигуманисттик. Бул эки тараптын кагылышы өтө курч мүнөздө сүрөттөлөт. Бул деген эзелтен бери болуп келген жакшылык менен жамандыктын чексиз күрөшү. Бул күрөш оң жана терс каармандардын образы аркылуу берилет. Мисалы, «Ак кемедеги» терс каарман Орозкул –бул адамгерчиликсиз, орой, зөөкүр өзүнүн гана жеке кызыкчылыгын көздөгөн, башка адамдарга жакшылык кылуу оюнда жок. Анын көзү өткөндөн кийин дүйнө жүзү кыйрап калса да ага макул. Ал адамдык сапаттардан алыс. Ошол себептен анын баласы жок. Ал эми Момун-оң каарман ал дайыма адамгерчиликтүү, кайрымдуу, элпек, кыргыздын гуманисттик каада-салтарын туткан адам. Момун өз кызыкчылыгынан жалпы элдин, журттун кызыкчылыгын жогору койот. Ал дайыма небересинин небересинин келечегин ойлойт. Ошого кайгырат. Көзү өтүп кетсе бала эмне болот? Ким ал жөнүндө кам көрөт? Кандай үй бүлөгө туш болот? Сезимтал бала турмуштан, бирөөлөрдөн запкы жеп калбайбы? Ушул ойлор аны дайыма кыйнайт. Жараткандан бир аз да болсо небереси чоңойгуча жашоону тилейт.

Момундун көз карашында адам адам менен адам. Адам өзү үчүн эмес, адам үчүн жашайт. Мисалы, ал биринчи кезекте небереси үчүн жашайт. Ошол эле учурда ал эл менен бирге, бугу уруусунун жамааты менен ажырагыс бирдикте. Бугу уруусунун жалпы жыйындарынан, жумуштарынан, аш болобу, той болобу калбайт. Аларга активдүү катышат. Мындай учурларда аксакал болсо дагы жаш балдардай, кыз-келиндер кызмат кылат. Мындайда ал бой көтөрүп намыстанбайт. Буга эл дагы өзү дагы көнгөн. Ошон үчүн ал «Момун элпек» атыккан. Тескерисинче эгерде ал мындай жыйындарга чакырылбай калса катуу таарынат.

Ч. Айтматовдун көптөгөн чыгармаларында адам менен табият ажырагыс бирдикте. Ал адамдарды жалаң эле бири-бирине эмес табиятка да аяр мамиле кылууга чакырат. Адам баласы менен табияттын тагдыры бир. Табиятка зыян келтирүү бул адамзатка зыян келтирүү дегенди билдирет. Адамдардын жашоо тиричилиги аларды курчап турган жаратылыш менен байланышкан жана андан көз каранды. Бул ой «Ак кеме», «Деңиз бойлой жорткон ала дөбөт» ж.б. чыгармаларында баса көрсөтүлөт.

Адам менен табияттын бирдиктүүлүгү эл арасына тараган уламыштар, жомоктор аркылуу берилет. Буга мисал катары бугу эне жөнүндөгү жомок («Ак кеме») же Лувр өрдөгү жөнүндөгү уламыш («Деңиз бойлой жорткон ала дөбөт»). Чыгармалардагы адамдарды курчап турган жаратылыш дагы коом сыяктуу жандуу дүйнө. Ал жаратылыш чыгармалардагы каармандардын ички руханий дүйнөсү менен тыгыз байланышкан. Алсак

«Ак кемедеги» бала аны курчап турган тоо-ташка ат койот, алар менен сүйлөшөт, кеңешет. Алар балага жакын жана жандуу нерселер. Бул жомоктордун уламалардын тарбиялык мааниси чоң. Булар адамдарды, өзгөчө жаштарды, өспүрүмдөрдү гуманист болууга, жаратылышка, жан-жаныбарларга аяр мамиле кылууга, аларды үндөйт.

Азыркы глобалдашуу доорунда Ч. Айтматовдун гуманисттик идеяларынын ролу эбегейсиз чоң. Коомдо кандай социалдык өзгөрүүлөр, кыйынчылыктар, окуялар болбосун гуманизм негизги баалуулук катары сакталып калышы керек. Себеби бул баалуулук жалпы адамзаттык планетардык масштабдагы баалуулук жана ал кайсы бир коомдун социалдык саясий көрүнүшүнөн же анын өнүгүү этабынан көз каранды эмес. Гуманизм - бул адамзаттын түбөлүктүү баалуктарынын бири. Гуманизм маселеси дайыма коомдо болот болуп келген жана боло берет.

Пайдаланылган булактардын тизмеси

1. Ч. Айтматов Үч томдон турган чыгармалар. - Ф.: Кыргызстан, 1982. 431 б.

2. Ч. Айтматов Кыямат: Роман-Ф. «Адабият» 1988.

3. К. Асаналиев Ч. Айтматов: КЕЧЭЭ ЖАНА БҮГҮН

4. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби Ф.: -Мектеп, 1981

Рецензенттер: Осмоналиева Г.К. - филология илиминин кандидаты Ж. Баласагын атындагы КУУнун профессору

Исираилова А.Н. – педагогика илиминин кандидаты, И. Раззаков атындагы КМТУнун доценти